

Természetszerűen az a helyes, hogy a jövőben *több* legyen a fejlődő életben a jeleninél s a múltinál. A fejlődés tehát módosulást, gyarapodást, szaporodást, gazdagodást jelent s nem az a rendes, hogy a szülők gazdagabbak legyenek biológiailag stb. az utódoknál.¹ Így a kérdés szemléletében az alapszem-pont az, hogy *valamivel több legyen a jövőben a jeleninél*. Ha csak annyi van az utódban, amennyi volt a szülőkből, az már nem felel meg a fejlődés alapkövetelményeinek s ha még kevesebb van, az éppen nem. A természetes tehát az, hogy az élet *gyarapodik*. Ha nem, az nem megfelelő.

Visszatérve a *véglényre*, az egysejtű lény (növény vagy állat) csak akkor fundamentum, ill. *kiindulópont*, ha a tudomány nem akar más alapra, pld. az *atomra* helyezkedni. A növényi-sejt mikroszkópikus látással megvizsgálható s elektronszkóppal tovább elemezhető. Visszafelé haladva, micellákból, molekulákból s végül atomokból áll. Mondjuk, X atom van egy bizonyos növényi sejtben, ill. véglényben. Ez az X atom különböző helyen foglal helyet a sejtben belől s van olyan is közöttük, amelyik az *átthasonítást* végzi (v. végzik). Ha a klorofill testecskék e képességgel rendelkeznek és ez a növényi-világra elhatározó fontosságú ténykedés, akkor a képességnek valamilyen kezdetlegesebb formában már az egysejtű növényben meg kellett lennie. Ma is meg kell lennie.²

Hogy mi a sejt tápláléka, amelyet felvenni képes? Csak olyan anyag (energia) lehet, ami a közvetlen környezetnek, vagy közvetve a kozmosznak tényezője. Ami lehetővé teszi az élet megélését s az élőlény szerepének a betöltését. Ez a szerep még akkor is *célszerű*, ha a célszerűség csak alaki jellegű; mert a kozmosz ezen élet nélkül meg nem állhatna. Magában a kozmoszban tehát feltétlenül megvan a szervesség minden fokú és fajú tényezőjének a maga szerepe, célja, hivatása. Enélkül egyáltalán lehetetlen volna az élet s a létezés. A sejt nemcsak táplálkozik és életet él, hanem *szaporodik* is. A szaporodás lehet arra való, hogy a „*pusztulást*” ellensúlyozza; de sokkal inkább arra való, hogy új, több lehetőséget hozzon létre. A kozmoszban számtalan meg-nem-felelő, megfelelő, jó, jobb helyet foglalnak el az egysejtű növények s amint ezek létükben jobb helyzetbe kerülnek, megfelelőbb helyet találnak, a kozmoszból

¹ V. ö. az öröklési jogok s a törvényeknek a kifejlődésével itt és ott, ... és a ténnyel, hogy a gazdag öröklés általában a lejárási útja az életben, ami lehet élet-törvény is és adhat impulzust is a társas élet kifejlesztésének helyes irányára felé.

² L. és v. ö. a kromatofórákat, melyek némelyikéből lesznek a klorofill-testecskék.

jövő táplálék más és más befolyást gyakorolhat atomjaikra, molekuláikra s egész lényükre.

Ennek megfelelően *életérettségük* s ezzel járó *osztódásuk* is bizonyos mértékig más eredményeket mutathat; sőt szükségképpen mutat is fel. Megvan tehát a lehetőség arra, hogy az *egysejtű növényben* megjelenő s az *atomokhoz* képest óriási fejlődést mutató élet a kozmoszban tovább gyarapodjék. Az élet megélése a jobb lehetőségek mellett jobb lehet s így törvényszerű az, hogy az élet megismétlésének esetén lassanként gazdagodás jöjjön létre.

Az ú. n. *átöröklés* csak az élet megismétlő folytatása esetén az ú. n. *szaporodás* kérdésével kapcsolatban vethető fel, amíg a régiek nyomán újak jönnek létre. Nem az *egysejtű lény* örökíti át tulajdonságait az utódokra, hanem a kozmosz egésze végzi e ténykedést s így az *átöröklés* kérdése csak a világ összefüggésében oldható meg.

Jól figyeljük meg azt, hogy a földön levő élet és az élőlénynek a kozmoszból jövő táplálásához való viszonya függ a mindenkori konstellációtól, azaz: az összes égitestek egymáshoz való viszonyától s ez folytonos változást rejt magában. Így nem lehetséges, hogy a földön találkozzék egyetlen, a mássikkal teljesen egyenlő lény is. Az is lehetetlen, hogy a kozmoszból jövő táplálkozás útján ne lépjen fel változás a növény életében. Szükségszerű és törvényszerű tehát a változás, ez dönti el azt, hogy az életben fejlődés van, a fejlődéssel gyarapodás, gazdagodás jár „igazság-szerint” és a stagnálás és visszaesés szorul külön magyarázatra.

Tanulság, hogy az *átöröklés* kérdése a *fejlődés* fogalmának a körében oldandó meg. A fejlődés pedig a kezdetlegestől a fejlettebb felé történik; a kicsitől a nagyobb felé, a szegénytől a gazdagodó, gyarapodó felé. Az *egysejtű lény*, amit régebben kiinduló-pontnak vettek, maga is fejlett élet s az abban való érvényesülés és azon való felépülés mind állandó változó gyarapodást és haladást von maga után.

A *atomvilágban* levő *élő energia* működik a véglényekben s ez az *élő energia* a kozmosz összetulajdona, közös-birtoka, biztos alapja, melyen áll, él és működik a világmindenség. Ez az *élő eleven energia* állandó feszültséggel folyton előretör s viszi magával az eredeti energiát és gyarapítja azt a kozmoszból áthasonított energiával és ezzel többlet kerül be az eredménybe, mint volt a kezdetnél. Egyetemes tevékenység sajátosan nyilvánulva meg tehát az *egysejtű növény* élete s itt nem *öröklésről* van szó csupán, hanem sokkal inkább „*többtermelésről*”.

Ami érvényes az *egysejtű lényre*, fokozottan áll a több-

sejtüre is. A növényre is, az állatra is és az emberre is. A sejtek csoportos világában, ahol tehát sejtekből álló szervezettel állunk szemben, az élő energia¹ a sejtek *csokros fejlődését* hozza létre. Ez abban áll, hogy a sejtvilág minden egyedben tényleg újból és újból kiépül. A kozmosz életenergiája így rendelkezik egész múltjának minden alkati erejével, és helyzete eredményeivel s mivel útja a *fizika* és *kémia* határán vezet keresztül, az eredeti alapenergiához viszonyultan mindig csak bizonyos új energia s ennek folytán élettöbblet jelentkezik, azaz termelődik ki.

Az embernél ismerjük a *vérnek* a táplálkozásban és lélekzésben való nagy szerepét s ezzel megint ott vagyunk, ahol a klorofill-testecskékkal voltunk a növényvilágban a táplálkozás s ez úton a *fejlődés* kérdésével kapcsolatban.

Az átöröklés a fejlődéssel karöltve, az emberi haladás és hivatásteljesítés szempontjából ítélendő meg. Az emberi-nem haladásának a kérdése.

Az *átöröklés* mezején vessünk egy futó pillantást a *hím- és a nőneműség* kérdésére.

Már utaltunk (93. l.) az atomban jelenlevő + és — jellegzetességre s ezzel hoztuk kapcsolatba a hím- és nőnemet. Mendel Nágelihez írott levelében úgy vélte, hogy a *nemek* is olyan tulajdonságok, mint pl. a borsó színének a kérdése a mendelzéssel kapcsolatban. Kísérletezések mutatták, hogy a szárnyasok esetében a hím- és nőneműség viselkedése ellentétes volt a törkölylégy (*Drosophila ampelophila*) viselkedésével. Viszont ez utóbbi újszülött nőtényei és hímjei úgy viselkedtek a nemre való tekintettel, mint az az ember, akinél a nőnemű utód heterozigóta, s a hímnemű homozigóta. (Punnett: i. m. 433. l.)

E. B. Wilson és T. H. Morgan kísérletileg állapították meg, hogy a kromoszómák mineműsége és mennyisége befolyásolja a *nem* keletkezését. X kromoszómából kétannyi a nőt, félannyi a férfit hozza létre. A nem kérdése a nemzés és a fogamzás alkalmával dől el. Kérdés, hogy a szervezet alkatától és a hormonoktól mennyiben függ a nemiség.

Ismeretes a gynandromorphizmus (férgéknél, rovaroknál nem ritka: egyik oldalon hím, másikon nőtény) és a hermaphroditizmus (az illető hím is és nőtény is, az ember esetében is) (v. ö. 438—9. l.).

Ha „megtermékenyítés előtt az állatokba *follikulint* fecskendezünk, akkor ezeknek ellésekor több hímnemű állat születik, mint a vizsgálatra beállított ellenőrző csoportoknál. Ilyen módon sikerült olyan állatfajok körében, ahol a *hímnemű* állatok

¹ L. és v. ö. az enzima kérdésével.

értékesebbek, pl. a kutyáknál, az utódokban a hímek számát 30 százalékkal emelni." (Tangl: i. m. 83. l.)

Parsons megállapítását már láttuk a *sterol-váz*-ra vonatkozóan (i. m. 172—173. l.).

Annyit tehát megállapíthatunk, hogy a fiú- és a leánykérdése egyfelől az *ősanyasejt* fontosságát mutatja s így általában több a nő, mint a férfi. A hím- és a nőnem nem egymást kizáró ellentét, hanem az őssejtben meglevő, kolloidformájú dialektikus lehetőség bizonyos fokú megvalósulása azért, hogy az élet fejlődését annál jobban lehessen eszközölni. Nem kész, adott állapot lekopása, vagy lecsiszolódása, hanem kezdetleges valóság kialakulása s így tulajdonképen az élet fejlődésének természetes oszlopa, amelynek keletkezése nem új létesülés, hanem a meglevő továbbalakulása. A hímség és a nőiség így tehát nem a lefelé való származás eszköze, hanem a felfelé való haladás tényezője. Ezt mutatja az is, hogy a hormonok, amelyek a szervezet kialakulásának a tényezői, a nem kérdésével közvetlen összefüggésben vannak.

Az emberi fajok. A 96. lapon láttuk, hogy Punnett a *faj* (species) alkotó elemeit a *kémia* körébe útalta s nem nagy reménységgel nézett a kérdés megoldása felé. Mi a reménytelenséget egyáltalában nem osztjuk vele. Minden ilyen és hasonló tudományos kérdést megold a fejlődő tudomány. Természetesen ennek a tudománynak az emberi haladás szolgálatában kell állania s egyetemes értékek megvalósításán kell fáradoznia — s nem válhat önző propaganda eszközévé. Két munkát említünk fel, melyek józan, tudományos befolyásukkal megérdemlik a tanulmányozást s ezek Bartucz Lajos: *A magyar ember — a magyarság antropológiája*. Bp. 509. l. és *Fajkérdés és fajkutató*. 322. l. Egyetemes szempontból nézve a kérdést, az *emberi-nemet* (emberiség) sajátos emberi-közösségek alkotják s ezeket *fajok* szerint próbálták megismerni.

Az emberfajták tudománya, a *rasszantropológia* 1684-ben született meg s szülőatyja Francois Bernier volt. Linne Károly: *Systema naturale* (1735) c. műve nagy lépést jelentett. Buffon (†1788) kezdeményezi a „rassz” szót. „Egy fajnak azt kell tekinteni, ami a párosodás útján öröklődik és megőrzi a faj hasonlóságát; különböző fajok pedig azok, amelyek u. a. eszközökkel nem képesek együtt létrehozni semmit”. Blumenbach (†1840) teremtette meg a tudományos embertant (*De generis humani varietate nativa*). — Módszeres kutatók még: Sömmering (†1850), Charles White (†1813), Retzius (†1860), Zimmermann (1778), Immanuel Kant (†1804). Gobineau (†1882) *Essai sur l'inégalité des races humaines* c. művében foglalkozik a fajok értékelésével.

A *vérvizsgálatok* is hozzátartoznak a fajkutatáshoz. K. Landsteiner felfedezte, hogy „az emberek a vérsavónak a vörösvérsejtekkel szemben való viselkedése alapján négy (4) vércsoportra oszlanak.” A vér a beléje került idegen anyaggal szemben védekezni tud s pld. azt összecsomósítja (agglutinálja).

Az α agglutinálja A-t, a β pedig B-t.

I. csoport:	O	α β	(nincs benne sem A, sem B).
II.	„	A β	
III.	„	B α	
IV.	„	ABO.	

Eugen Fischer: *Menschliche Erblehre* (1936) c. művében az egy zoológiai fajt alkotó emberiséget négy fő rasszágra osztja: *europid, ausztrálid, mongolid, negrid*, melyek közül az ausztrálid és europid közös törzsből fakadó alapnak, a negrid s a mongolid oldalvonalúnak van felfogva.

Mi a fajkérdést egyetemes kozmikus emberi kérdésnek tartjuk s tiltakozunk minden olyan törekvés ellen, amely egyiket, vagy másikat a többi róvására kiragadja a nagy közösségből, a világösszefüggésből. Azért keressük a fajokban a közös elemet, hogy *együvé tartozásukat* megállapíthassuk; a különbségeket pedig azért, hogy mindenik egyetemes és sajátos hivatására rámutathassunk. A szerves világ összhangzó kialakulása lebeg mindig kutató tekintetünk előtt; mert az *Organizmusban* a fajok is szervesen kell, hogy éljenek.

A népek. A különböző népek (nemzetek) s nyelvük is lehetnek megfigyeléseinknek tárgyai. Amíg pld. a család, nemzetség, törzs, nép, nemzet, birodalom lassanként kialakul s a világ szerveződik e tekintetben is, a népekkel kapcsolatban nagyfontosságú *nyelvek* fejlődnek ki s ebből a szempontból is figyelemmel kell lennünk az ember történelmére.

A különböző nyelvek, nyelvcsaládok s azoknak benső értéke és egymáshoz való viszonya nemcsak Müller Miksát érdekelte, aki egyetemes összehasonlító alapon próbált a nyelvek lelkébe hatolni, hanem nekünk is az emberiség egészét érdeklő problémáknak tűnik fel. Szívesen üdvözöljük a XIX. sz. nagyszerű tudományát: az *összehasonlító nyelvészetet és filológiát* s jelezni kívánjuk nagyfontosságát egy olyan eljövendő világban, amikor minden probléma világproblémaként fog előttünk állani a maga egyetemes érdekével és értékeivel.

Az ember alkotása a természetben: kultúrája.

Charles Gray Shaw (*Encycl. of Rel. Eth.* vol. IV. 358—363. l.) megemlíti, hogy a *kultúra* (culture) szót Baconnak (1605) köszönhetjük. Ő maga az emberi kultúráról hosszasan ír s azt

úgy állítja be, mintha az bizonyos tekintetben a természettel ellentétes volna s több volna belőle az emberből, mint a külső világból. A kultúra fejlődését 1. a *felvilágosodás*, 2. a *románcizmus* és 3. a *realizmus* típusaiban és korszakaiban kutatja.

Matthew Arnold (1869) a realizmushoz tartozott s a kultúra gyökereit a következő négy irányban vélte felfedezhetőnek: 1. inkább az ember belső állapota, mint az állaté, 2. inkább nő és válik valamivé, mint nyugszik és rendelkezik valamival, 3. inkább egyetemes s az emberiségre tartozik, mint az egyénre, 4. az ember összes képességeit tételezi fel. (Culture and anarchy 361. l.)

Szerintünk „az emberi kultúra nem egyéb, mint — a külső világ és az emberi szellem kölcsönössége mellett — az emberi élet fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges és szükségszerűen megállapítható életeszközök és módok folyamatbantartása, másfelől pedig az anyagi lehetőségekkel mindig kölcsönhatásban álló szellemi kialakulás szükséges és célszerű eszközlése.” — „Egyszerűbben szólva: az emberi kultúra az illető emberi közösség anyagi és szellemi javainak rendszeres és állapotából folyó szükségszerű kialakítása, valóraválása.” (Dr. Kiss Elek: Erdélyi kultúrális kérdések. 1927. 8. l.)

Azon kezdjük, hogy mi a *természetet* (külső világ) lényegesen másnak tartjuk, mint az emberek általán s mint itt említett írók is. A kozmosz, mint természet s mint természetes valóság, életünk színtere, ahol *hivatásunk* megélése feladatunk. A mi saját természetünk is természetes valóság s ennek a két természetnek egymásba kell illeszkednie; a miénknek a természetbe. Egymásba is találunk, mert egyik a másik keblén nőtt fel; összeillenek s szerves viszonyukat fennkölt érzés kell, hogy kísérje. Az ember a természet saját gyermeke — ellentétben az összes ellenkező tanításokkal.

A *természet* szolgáltatja az ember életlehetőségeit. Az ember ezektől nem idegen, hanem ezek révén és segítségével nő nagyra. A föld nyújtja a *gyökereket*, a növények termik a *magvakat*, a fák a *gyümölcsöket*, a vizek adják a *halakat*, a mezők és erdők a *vadakat*.

Mikor az ember a természetadta eledelek megszerzéséhez eszközöket készít, kultúrát, művelődést létesít.

A *gyökér-, gyümölcs-, halász-, vadász-, pásztor-* (nomád), *földmives-* (ágrikultúr) kultúrák az ember kezdeti kultúrvilágához tartoznak.¹

Az ember fejlődése a vele összhangban álló egyetemes

¹ V. ö. E. B. Tylor: Primitive culture. I—II. k. London, 1873.

élet egyik szerves megnyilvánulása s ennek a fejlődésnek egyik állandó, természetes mozgó eleme: a *táplálkozás*. Másik fenn-tartó s folytonosságot biztosító feltétel: a *szaporodás*. Az *átöröklés* a fejlődés módját szemlélteti.

Mindezek azonban csak úgy felelnek meg feladatuknak, ha az ember természetes környezetében megtalálja az *életfenn-tartás* és annak révén az *értéktermeléshez* szükséges eszközöket.

Az ember kultúrája éppen arra irányul, hogy az eszközök kifejlesztésével művelődést létesítsen a természetadta kincsek megszerzésében s tökéletesítésében. A kultúra az anyag kultiválása s az emberi szellem művelésének, mint szervesen egymáshoz kapcsolt ténykedésnek, a valóraváltásában jelentkezik.

A *gyökér* s a *gyümölcs* a *növényi világnak* az ember táplálására termelt hozadéka; a *hal*¹ és a *vad* az állatvilág szíves adománya; míg a *nomád*- (pásztor) s az *ágrikulturnak* (földműves) élet már sokkal fejlettebb élet vívmánya, műveltsége. A *konyha* és a *gyümölcskertészet* soha se alakulhatott volna ki mai formájában, ha a természet nem nyújtja ennek lehetőségét s kezdeti formáit.

Ezekhez csatlakozik idővel a *tűz*, elkezdve a kis pislákoló lángok és végezve a villamos ívlámpa *izzófényén*... és szemlélve a nap állandó sugárzásában: eleme a világ átalakuló, haladó és fejlődő életének.

E képet beépíthetjük természetszerűen a maga történeti háttérébe s újból ott vagyunk az *ősrégészet* termékeny világában. Mi már ismerjük a háttérrel s nincs miért több időt fordítanunk helyes megértéséhez.

Az ember *kultúrtörténetével* kapcsolatban kell megemlítenünk az emberi közösség ama fokozatos *kikristályosodását*, ami jelentkezik életszerveződésként a *család, község, ország, birodalom* egységeiben.² Ezeket Dr. *Schneller István* nevelő *történeti hatalmaknak* nevezte (L. és v. ö. Laoce: Tao te king Bp. 1943) s a történeti hatalmak amikor *életszerveződés* eredményei, ugyanakkor a kultúra kialakításában is alapvető szereplő tényezők.

A család (v. ö. L. Wertermarck: Az emberi házasság) a nomád kultúra természetes velejárója s a község az ágrikul-túra emberének otthona.

A folyton kifejlődő élet mind gazdagabban bomlik ki s a *jalú ágrikulturnak*, mint a legsajátosabb emberi foglalkozás valóraválása, állandósul a többi megelőző kultúrfokokkal együtt s az egész egymás mellett és fölött szervesen összenő.

¹ V. ö. Herman Ottó: A magyar halászat könyve. I–II. k. Bp. 1887.

² V. ö. Dr. Kiss Elek: Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya. Klv. 1917. II. k. 69. l.

Térben és időben óriási feladat vár még az emberre s fejlődő útja tovább vezet a *város* felé. Csak most kezdődik a nagyobbszabású élet, amint a város életével kapcsolatban ki-fejlődik az *ipar* és a *kereskedelem* kultúrája.

Az *országgal* létesül a *főváros* s ez a népek életében olyan szerepet tölt be, mint a sejt világában a *sejtmag*. *Birodalmak* alakulnak a történelem folyamán s ezeknek egységesítő törekvésében jelenik meg a világkialakulás egyik legnagyobb hajtóereje. Küzdelmek végeláthatatlan sorozatával találkozunk a népek történetében s ebben az óriási kohóban izzik ki az ember *kultúrélete* és *értékvilága*.

Az emberi kultúra különböző fokai — a fejlődés természetének megfelelően — egyoldalú formában jelentkeznek; de lassankint az élek lecsiszolódnak s az emberi élet szerveződik kultúrájára való tekintettel is. Az egyik kultúrforma a másik mellé társul s mint az élet és az emberi munka *váza*, értékeket hordó és termelő szerve lesz az ember mindennapi életének.

A *kultúra* a maga szerves valóráválásában *egyetemes* emberi élet terméke s megfelelő formában az ember természetes fejlődésének eszköze és produktuma. Végeredményben jelenti a földi élet s a világ életfejlesztő lehetőségének valóráválását (v. ö. a természeti kincsek feltárásainak kérdését); az adott tényezők és értékek munkába állítását; de magas szellemi fokon jelenti új elemeknek és értékeknek a termelését is.

Nagyon szorosan összefügg a *technikával*. Hiszen a technika éppen azt mutatja, hogy az ember hogyan tudja felhasználni az élet által nyújtott lehetőségeket. Hogy a technika kellő kultúrismeret hiányában túllőhet a célon, mutatja pld. a tökéletes magyar finomlisztnek az esete. Ez technikailag hatalmas produktum s élettanilag a legnagyobb botlás. Eldobja belőle az ember a vitamint.

A *sátor*, a *ház*, a *vár*, a *palota* kultúrtörténeti termék s beszédesen tárja fel a létrehozó kultúrerőt.

Egyszóval, az ember kulturáját egyetemessé és szervesen kifejeződötté a *természet* adottságainak s törvényeinek segítségével tehette s teheti csupán. A kultúrában tehát az emberi s a természeti összetevők kölcsönösen egymás támogatására szorulnak s minden kultúra az emberi szellem és a természet közös terméke.

Igy tehát a kultúra az ember világában működő energiának egyik építő alkotása s akkor áll hivatása magaslatán, amikor az alkotás minden vonatkozásban teljes összhangot szolgál és hoz létre és így minden a saját helyén a saját hivatását

teljesíti, vagyis benső természetének megfelelően él és segít u. ilyen életre kölcsönösen minden más élőtenyezőt is.

Az ember alkotása a szellem világában. Az *absolutum* és a *relativum* (v. ö. Rabindranath Tagore: *Sadhana*), a *szellem* és a *testi individuum* kérdése alapvető lét-kérdés. „Az élet a szellem megjelenése a természetben. Minden élő entelechia, az anyagot egységbe szervező életakarát *próbálkozás* arra, hogy a szellemi tartalom örök normából tér- és időbeli valósággá válják”. (H. Nagy József: *Ember és világ* 46. l.)

Az abszolút fogalmára a logikának nagy szüksége van, mert enélkül régi értelmezésében nem helyezkedhetik a tér- és időbeliség fölé. Az olyan abszolút azonban, ill. a szellem, amely megjelenik a természetben; de tulajdonképpen nem itt van igazi hazája, nem abszolút, hanem relatív.

Szerintünk a szellem világa s a természet világa nem két külön világ; a természet is szellemi s a szellem is természetes. Mi nem fogadhatjuk el e duálizmust: „az emberi létnek két központja van: a természet és a szellem.” (u. o.). Az olyan abszolútum s az olyan szellem, amely a természet világába csak betör s ott próbálkozik, nem méltó elnevezésére. A *naturale*, a *humanum* s a *divinum* nem egymást kizáró, hanem egymással kölcsönös viszonyban álló fogalmak. Az egyetemes szellem kifejezője az egész világ, vagyis a világ szelleme a világ jelentése és tartalma.

Az abszolútum magában foglal mindent s így a természetet és általában az anyagi világmindenséget is. Semmi, ami az Orgánizmusnak részese, nem lehet idegenszerű attól s így nincs, mert nem lehet több világ, csak egy s a szellem, a *humanum* és a *divinum* is ebben éli örökéletét... nem elvonatkoztatottan, hanem a valóságban, az időben s a térben.¹

Az emberi-lélek az emberi-lénynek az *egyéni* oldalát, az emberi *szellem* pedig az emberi léleknek egész világát állítja előnkbe. A lélek egyén, személy, személyiség, míg a szellem a lélek tengere, a lélek világa. Egy belső, sajátos, gyönyörű világ, amiben rejlik minden igazi érték s ami örökérvényű. Az emberi lélek az élet hálózatában nemcsak prizma s így nemcsak fénytörő, hanem a szellem ősothona s az emberi-világok teremtésének összevise és mivel csak sajátosan tud teremteni, minden emberi-világ egy kis mikrokozmosz.

Az *emberi-szellem*, amely bizonyos értelemben a *világ*

¹ Az idő- és térfölöttiség fogalma abstrakció s csak ideig-óráig segítő-eszköz az emberi gondolkodás számára. Az anyag helyes ismerete mellett erre szükség nincsen.

szelleme, az emberi lelken keresztül megnyilatkozik: 1. közvetlenül és 2. közvetve.

1. Közvetlenül: az *anyanyelvben* és a *vallásban*.

Az anyanyelv. „Az ember és az állat központi idegrendszere között az az alapvető különbség, hogy az előbbi egy teljesen különálló feltételes reflex-csoportot, a *beszédet* fejlesztette ki: . . . A beszéd központi idegrendszeri fiziológiai folyamatát, mivel az rendkívül bonyolult, nem ismerjük.” (Beznák: i. m. II. k. 308. l.)

Az *intellektuális* és *érzelmi* beszéd abban különbözik egymástól, hogy az érzelmi (emóciós) beszéd, amelyikkel kisgyermekkorunkban élünk, érzelmi világunk értékeit, színeit, gazdagságát tükrözi vissza . . .” Az intellektuális és érzelmi beszéd megkülönböztetésével értjük meg az *anyanyelv* jelentőségét. (u. o. 309. l.)

Az újszülött a beszéd megtanulásának a képességével jön a világra s anyanyelvét legelőször kell megtanulnia. Ez *egyetemes* emberi törvény!

Nyilvánvaló, hogy az anyanyelvet be kell idegzeni s meg kell és úgy meg is lehet tanulni, hogy az ember értékének, jelentésének, akaratának, érzésének, érzelmivilágának *tökéletes és közvetlen* kifejezője legyen.

Ez a tökéletesség abban áll, hogy az emberi lélek *értelmi, érzelmi és akarati* szempontból egyaránt teljes gátlásmentesen, spontán, azonnal, közvetlenül tudja kifejezni anyanyelvén, beszéd útján minden és bármely gondolatát. Ebben a beszédben a lélek fejlődésével karöltve a fejlődő és fejlett lélek és ember haladó formában áll előttünk. A normálisan fejlődő ember az emberi eszmény után igazodik s így azt mondhatnók: az eszményi ember az emberi eszményt nemcsak kifejezni tudja, hanem életében szüntelenül meg is valósítja. A tökéletes anyanyelv tökéletes embert jelent s a lélek közvetlen megnyilatkozása a lélekben való életet segíti elő, jelenti fokozatosan mind inkább és inkább.

A vallás. A vallás az emberi léleknek *közvetlen*¹ megnyilatkozása. Alanya az ember, tárgya az *Isten*.

Müller Miksa szerint² a vallás a véges embernek végtelen lelkénél fogva a világ végtelen szellemével való találkozás, viszonya, összeköttetése. Szerintem: „A vallás . . . azon

¹ L. és v. ö. Pauler Ákos: i. m. 76–77. l. Közvetlen bizonyosság a létezés (vallás) és az érvényesség (logikai evidencia) felől. u. o. 196. l. „metafizikai belátás és vallásos hit úgy viszonylanak egymáshoz, mint következtetés a közvetlen élményhez.”

² Natural religion 1–120. l.

viszony kifejlődése, mely az ember és Isten között van, melynek az önértékek és az abszolút-érték szerves tagozódásában kell célját látnia." (Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya. II. k. 153. l.)

A kívülről jövő, objektív isteni kijelentést tárgytalannak tekintjük s szerintünk, vallásosan szólva: minden isteni kijelentés (egyetemes és örök a kijelentés).

A *tudománynak* végig tudománynak kell maradnia. A vallás nem tudomány, de nem is tudománytalanság. A vallás a tudományra elhívott s a tudományban erős léleknek közvetlen élménye *a saját önértéke s a világ abszolút értéke* viszonyát illetően. Ez a kérdés csak a vallásban merül fel s az orgánizmusban egyetlen a maga nemében.

Ilyen vallása jelenleg csak az emberek van; de a vallásos szemléletbe nemcsak az ember lelke tartozik bele, hanem a világmindenség minden szemléleti tárgya.

Ez az abszolút érték minden értéknek forrása s az élet értékei akkor létesülnek helyeiken, ha a világmindenség *atomvilágának* összes törvényei érvényre jutnak... az atom és a kozmosz minden tökéletességében az Isten művének fogható fel. Ha Laplace a világintelligenciát hordozta lelkében, mi a világmindenség gondviselő Atyját szemléljük az abszolút érték és az abszolút fogalom tulajdonosaként s szeretettel teljes áhítattal közeledünk feléje: Miatyánk!

Megvizsgáltuk összehasonlító vallástudományi alapon a különböző világvallásokat s végigkísértük az *evangéliumhoz* vezető utat a Bibliában s a Biblia-előzményeiben; felmértük a vallásbölcseleti kérdéseket s áttekintettük a bölcselet vallásos irányú megnyilatkozásait és ezek után állapítottuk meg az ember vallásának lényegét és formáját.

Ne feledjük, hogy az *embernek* van vallása.

Az *embert* az atom-szemléleten keresztül egész fejlődésében fogjuk fel s ismerve az utat, melyet megtett az őssejttől jelen fejlődési fokozatáig, tudjuk, hogy benne az univerzumnak minő szerves egységét kell tekintenünk s így létezésénél fogva, ezt az önértéket az abszolút értékhez való közvetlen viszonyában szemlélnünk és értékelnünk.

A *bráhmánizmus, buddhizmus, taoizmus, héber vallás, kereszténység, mohammedánizmus*, nagy vallásai mind vizsgálatunk tárgyát képezték s közelebbről *a babilon-asszir, egyiptomi, perzsa* (Zaratusztra), *görög, római* vallások is; de legalaposabban tekintettük át azt a héber prófétai irodalmat, amelynek folyománya-képpen érthető meg Jézus evangéliuma. — Itt találkoztunk *Amósnál* az igazságosság, *Hózséásnál* a szerető-gyöngédség, *Mikéds-*

nál az irgalmasság, Ézsaiásnál az isteni szentség, Jeremiásnál a szívbe írt törvény, Ezekiélnél a hússziv, II. Ézsaiásnál a Jáhve szolgája (szenvedő), Haggiásnál a templomépítés szükségessége, Zofóniásnál a Sátán megjelenése (perzsa hatás), III. Ézsaiásnál a magtalanok áldozni-tartozása, Joélnél az öregek álomlátása s az ifjak prófétálása, Jónásnál az egyetemes isten-fogalom kialakulása s Dániélnél a világ végső dolgainak sajátos kérdéseivel.

A *messiási* (Krisztus-felkent) gondolat eleven erővel lüktet a próféták lelkében s mindannyian nemzeti-szabadítót várnak világpolitikai hatalmas küzdelmek közepette. Akár Immánuel (Ézsaiás), akár Jáhve-cidkénú, akár Cyrus, akár Zerubábel, akár az emberfia (ember) neve a messiásnak, az Ószövetségben minden esetben nemzeti szabadító.

A Jézus előtti évezrednek történetében különböző népeknél Istar, Astarte, Thammuz, Osisis, Mithra, Cybele, Adonis, Bacchus stb. nevek jelzik az ú. n. *misterium*-vallások gyakorlatát, ahol és amikor a misterium-isten lassanként olyannak van beállítva, aki meghal s az alvilágból feltámad és megváltja a követőit. Ez a megváltó-isten *Pál apostol* lelkében mint megváltó Krisztus alakul ki s Jézus, mint ilyen, Krisztus lesz az ő tanításában a vonzó erő.

Az *evangéliumi* iratok is sajátosan krisztológiai iratok, de azoknál általában nagy a törekvés arra, hogy az ószövetségi krisztológia folyamatosságát kimutathassák. Pál is gondol erre, amikor az első Ádámról s az utolsó Ádámról (Kr.) beszél. A keresztény történeti egyházak is megcsinálják a maguk krisztológiáját s lassanként *Jézus*, mint ember félretéteik.

Dávid Ferenc s az unitarizmus tartja feladatának az ember Jézus evangéliumi tanításának visszaállítását.

A *buddhizmus* történetében is jelentkeztek „megváltó Krisztusok” s ezek egyik legszembetűnőbbje Avalókitvara.

A pohytheizmus, duálizmus, henotheizmus, monotheizmus évezredek méhében kialakult istenfogalmak s Aristoteles metafizikájában (331. l.) azt mondja, hogy az *örök boldogság* lényeges az isteni természetnél.

A görög bölcselek s közöttük (Platon), a rómaiak (Marcus Aurelius, Lucretius), az Atyák, Aquinói Tamás, Spinoza és általán az európai bölcselek (Leibnitz, Hegel, Kant) mind mondtak valami lényegeset a vallást illetően s ezek mellett is felemlítendő Martineau, Channing, Emerson, W. James, Bergson s Ottó Rudolf (Das Heilige) s mint a modern idők legátfogóbb tekintetű próféta-lelke, Dr. Carpenter Estlin József.

Mindezt összevetve, elvégre is meg kell állapítanunk, hogy *Zaratusztra* „Istenországá” (ahol a magvető szintén az ember-

tipus) ugyancsak *Istenország* címen Jézus evangéliumi tanításaiban talált legmegfelelőbb *valláserkölcsi* beállításra s ez a megfogalmazás olyan, hogy ennél megfelelőbbet eddig nem kaptak s az atomszemléleten felépült világképnek is ez az alapformája.

Az *atom világa* a maga szervességében úgy is, mint az anyagot alkotó atom s úgy is, mint a kozmosz szerves nagy egysége, valóban — valláserkölcseleg szólva — az *Istenország*.

Egyetemes ország, ahová minden és mindenki tartozik s ahol a szerves világ benső törvényszerűségén állva, él és tevékenykedik s ahol a feladat a munka és a cél egybeesik, állandóan, folytonosan valósul, létesül, fejlődik, kialakul s tart a tökéletesség felé (Mt. 5⁴⁸).

Az anyag energiája az Isten örök akarata s az akarat megvalósulása az állandó és örök fejlődés.

Imé, ezt alkotta az ember a vallás terén s így szellemvilágában a jézusi Istenország került oda alapnak, amely lehet földi és mennyei eszmény egyaránt s lehet a lelki elmélyülésnek, intellektuális és gyakorlati életnek akarati tárgya. Lehet racionális és irracionális, lehetőség és aktuálitás, valóság és ideál... mert ebben fejeződik ki a legtökéletesebben az egyetemes mindenség határain belől a kifejlődő élet igazi jelentése, lényege és értéke. Jézus vallásában *közvetlenül* ragadta meg a világ lényegét s ezáltal ő lett a világ értékének felfedezője s az ember céljának kijelölője. A jézusi vallásban a világ jelentése közvetlen élmény alapján jutott örökéletű kifejeződésre.

2. A lélek követett megnyilatkozása s ilyenirányú alkotásai

Pauler szerint (i. m. 9—18) az összes tudományos disciplinák három osztályba sorozhatók: 1. *valóságtudományok* (módszer: indukció), 2. *matematika* (módszer: dedukció), 3. *filozófia* (módszer: redukció).

Az indukciónak, dedukciónak és redukciónak a *logikai* alapelvekhez (autonóm tételek) való viszonyát az emberi elme,¹ a tiszta ész fundamentális látása állapítja meg s az összes tudományok alapvetése, a matematikai axiómák és posztulátumok, a bölcsélet végső kérdései mind a logika alapelvein kell, hogy nyugodjanak. Ezen alapelvek nemcsak a bölcsen látó elme alapvető elemi ténykedéseinek természetes és megfelelő tárgyai, hanem ugyanakkor a szerves organizmus alkotó elemeinek tényleges állapotát is kifejezik.

¹ „Az ember az elme új szintézise volt; megjelenése újjá tette a világot.“ (Thomson: Az ember a fejlődés megvilágításában. Kézirat, fordítottam 1934-ben. 23. l.) Ahol élet van, ott bizonyos fokú elmét is látunk. (Thomson: The gospel. 61, 1.)

A logikai alapelvek, vagy autonóm tételek nem egyoldalúan *alanyi* vagy *tárgyi* vonatkozásuak, hanem a *szerves atomvilágnak* életét és működését jellemző principiumok.

Ilyen alapelvek: 1. a *principium identitatis* ($A = A$); 2. A nem azonos nem — Ával; 3. A vagy A, vagy nem — A (*tertium non datur*, mondták régen s ma bebizonyítjuk, hogy ez nem igaz); 4. Ami áll az egészre, áll a részre is (*dictum de omni et nullo*);¹ 5. Az elégséges ok elve (*rationis sufficientis*).

Ez alapelvek mind az *atomismeret* nélkül voltak megállapítva s bennük a szerves organizmus nincs kellőképen figyelembe véve, a közösség és az egyes viszonya nincs kellő fogalmazásban beállítva. Logikai alapelveinket is tehát újra kell meghatározni. Még az első tételnél is, ahol az *azonosság* elve van kimondva, abból kellene kiindulni, hogy a világmindenség azonos önmagával s nem az egyes dolgok azonosságából. A logikai alapelveknek a szerves világegyetem alkatát stb. kell feltüntetniök. Az egyes tudományok tárgya is végeredményben innen indul ki. Pl. a fizika alapproblémája a természet világának egy-séges ismerete egy alapvető fizikai *mérő* segítségével, amely mérő a szerves világegyetem egyik alapvető s alkotó eleme.

A tudomány alapelve a logika alapelvével összevág s mindkettő a szerves világegyetem alkotásához tartozik.

Ez általános megjegyzések után a valóságtudományok kérdését félretéve, a *matematikával* kapcsolatban az a megjegyzésünk, hogy — mióta az atomismeret birtokában vagyunk — a matematikát olyan tudománynak kell minősítenünk, amely természetes törvényszerűségeinél fogva a világegyetem atom-alkatának és életének a szerveződését, tevékenykedéseit van hivatva formailag feltüntetni s a világenergia általános viselkedését fejezi ki pontos számokban. — A matematika nem az emberi elme játéka, hanem a szerves Organizmus egyetemes életének megnyilatkozó állandó ténykedés pontos számszerű jelzése. A matematikai *érvényesség* tényleges valóságot jelent és kifejezetten egyetemes természetű.

A filozófiával, vagy *bölcselettel* kapcsolatban is van pár mondanivalónk.

A bölcselet *egyetemességében* ragadandó meg az egész emberiség közkinccseképpen. Az upanisádok, aranyaka, rigvédák, tao-te-king stb. stb. mind ideszámítanak.

¹ A cinkben van esetleg hidr. atom s ezt nevezzük egésznek; ha a hidr. atomot eltávolítjuk, mást kapunk, mint volt előzőleg. A 4, logikai alapelv tehát nem eléggé alapos és így nem áll meg.

A buddhizmus karma-tanítása (tett, cselekedet) s a jézusi isteni-gondviselés is bölcseleti kérdés.

A régibb kort **Aristoteles metafizikája** képviseli (translated by Rev. John H. M. Mahon. M. A. London. 1912. XCVI.+445 l.), amely munka gyűjtőmedencéje kora bölcseleti értékeinek s egyik legalaposabb bölcseleti kritikai ismertetés.

A dolog valódi ismerete a *substantia* ismerete. Sorra veszi a tapasztalati, matematikai, logikai ismeret alapjait s megvilágítja az érzéklésnek, gondolkodásnak, akaratnak, egynek, soknak, mindennek, sajátos egyesnek, egyetemesnek, minőségnek, mennyiségnek, létezőnek, nem - létezőnek, alanynak, tárgynak, állításnak, tagadásnak, meglevőségnek, hiánynak, formának, egésznek, résznek, energiának, képességnek, lehetőségnek, valóraválásnak, tökéletlenségnek, tökélynek, öröklétnek, elmúlásnak, kezdetnek, végnek, a valóban létezőnek (*substantia*), a lényegesnek (*essencia*), véletlennek (*accidencia*), végesnek, végtelennek, állandóságnak, változásnak, anyagnak, anyagnélküliségnek, létezésnek, legfőbb létezőnek, jónak, rossznak, elemeknek, alapelveknek, okoknak, ideának, istennek stb. jelentését és helyes értelmezését.

A Jézus utáni XIII. században 1225(7)—1274-ig élt a középkor legnagyobb bölcselő-teológusa, ill. teol. bölcselője: *Aquinói Tamás*. Legnagyobb műve: *Summa Theologica*... (1265. nincs befejezve). Jellemző, hogy szerinte: a bölcselet és a teológia együvé tartozik; az ésszerű s a kijelentett igazság egy és ugyanaz; a jó az igaz felett való; az akarat az értelem felett való. A bölcselet beleolvadt a teológiába s így vált a filozófia „*ancilla theologiae*”-vá (a teológia szolgálovájává).

A XVIII. és XIX. század s az újkor legnagyobb bölcselője *Kant* volt, aki három *Kritik*-ájával az emberi gondolkodás legmagasabb régióiba emelkedett s gondolkodásában összefogott minden lényegesebb bölcseleti problémát. „*Az apriori syntheticus ítélet*, mint a tudomány alapja, sok törődést okozott azoknak, akik az ismeretelméletet szerették volna tovább fejleszteni.

A XIX. sz. legnagyobb bölcselője *Böhm Károly* volt, akinek *Axiológiája* tünemény a bölcselet történetében.

Pauler Ákos kis műve: Bevezetés a filozófiába igazi nagyszabású alkotás s hat fejezetével szerencsés csoportosítás és megoldás: 1. A filozófia mibenléte, 2. A logika problémái, 3. Az etika problémái, 4. Az esztétika problémái, 5. A metafizika problémái, 6. Az ideológia problémái.

Most pedig lássuk a bölcselet alapvető kérdéseit röviden:

1. *Mi a bölcselet?*

Válaszunk: *A bölcselet az elme faladata és hivatása a valóság és az igazság megismerése és megvalósítása mezején.*

Az *elme* az emberi elménél és léleknél általánosabb és egyetemesebb s mint tudatos tevékenykedő élettényező, a szellem fogalmát is tartalmazza.

A *valóság* (szubsztanciális) és az *igazság* (értékitélet) az egyetemes fejlődő élet egészét jelenti s így a bölcsélet az életfejlődésnek az értelmező és irányító tudománya.

2. Mik a bölcsélet működő elemei?

Válaszunk: A ténykedés, hivatásbetöltés szempontjából az elme közvetlen¹ meglátása révén felfogható „autonóm alapítéletek”, vagy alapelvek. Ezeket a logika alapelveinek is nevezhetjük s így általában magunkévá tehetjük azt az álláspontot, hogy az elme világában az alap a *logika*. A logika világán belől a *valóság* megismerése szempontjából, amit Aristoteles a szubsztancia megismerésének nevez, ismeretünk eleme lehet a *szerves egyes tárgy* s annak fogalma.

3. A logikai alapelvek viszonya a létező világhoz?

Válaszunk: Tiszta logikai alapelvek: A azonos A-val s ebből következik, hogy A nem azonos nem A-val. Ezek egymásból folynak s vonatkozhatnak a világegyetemre is és az abban levő egyes dolgokra is.

A létező világ aktuális, bizonyos szempontból megvalósult, vagyis múlt történetnek és átalakulásnak eredménye. Ez a van-világ tulajdonképpen lett-világ és lesz-világ. A lett-világ tulajdonképpen csakis a logikai alapelvekkel kongruenciában épülhetett ki. A logikai alapelvek mutatják a van-világ miben- és mimódon-való létét.

4. Milyen az elme és az én viszonya?

Válaszunk: Az *elme* tudatos s az *egyéni öntudat* a tudatos elme munkájában résztvesz. Az egyéni öntudat az értékvilágban fokozatos fejlődésen megy át s így (Böhm szerint) lesz Én_1 , Én_2 és Én_3 .

Az *elme* hasonlítható az *atomvilág* egészéhez; az *én* pedig magához az *atomhoz*. Amint az atom nem szakítható ki az egész anyagrendszerből, az *én* sem vonható ki az egyetemes elme mezejéről. Az ént az idegrendszer dúc-sejtjeihez is hasonlíthatnám. Szervesen egymáshoz s együtt a nagy szervességhez tartoznak.

5. Mit jelent a szubsztanciális ismeret?

A szubsztancia ismerete s a szubsztanciális ismeret a valóság ismerete, ontológiai ismeret.

¹ Ez a *közvetlenség* olyan belső elmélyedést tételez fel, ami mai lelkiállapotunkban nem nevezhető olyannak, ami a *nyelv* s a *vallás* élményeiben jelentkezik. Idővel e téren is fejlődés állhat be. Így az ember életében a bölcselő készség és képesség is fejlődik természetszerűen.

Azonban az a felfogásunk, hogy az axiológiai ismeretet is lehet ontológiailag kútatni s szemlélni.

A lélek magát megismerheti s a szubsztancia öntevékenységi centrumot képvisel. (Pauler: i. m. 181. l.)

Mióta azonban az atom-ismerettel rendelkezünk, az anyagot is belőlről ismerjük.

Az *atomismeret* a világegyetem szubsztanciális ismerete . . . többé, kevésbé.

6. Az egyes és az egyetemes.

Válaszunk: Sem nem első és végső; sem nem ellentétes, hanem egymással szerves egységben és összefüggésben levő két fogalom. Nem két külön világ, hanem egy világnak alkotóelemei. Egyik a másik nélkül nem létező fogalom. Ezért van az, hogy az *indukció* egyetemes érvényű logikai határozmányokon nyugszik.

Az egyes — a lények világában, azaz a tényleges létezés világában — lényegileg az egyetemet jelenti s viszont az egyetemes teljesen az egyest szolgálja. Élet és szervesség el sem képzelhető az egyes és az egyetemes nélkül s ezért az egyes és egyetemes az élet közelebbi meghatározása. Még akkor is, ha a makrokozmosz és a mikrokozmosz világán keresztül a *világmindenség* s az *atom* fogalmához rögzítjük az egyetemes és az egyes fogalmát.

A bölcséletnek tehát át kell vennie az atom és a mindenség újabb szerves gondolatát és az anyagot új formájában és lényegében az *energiában* s hatásaiban kell szemlélnünk.

7. Mi az okság törvénye?

Válaszunk: Az életet szemlélhetem az események sorozatában s akkor láthatok okokat és következményeket (principium causae); de kutathatom megvalósításuk szükséges voltában is és akkor *célok* tűnnek lelkem elé. Kellő távlatból az *okok* és a *célok* kiegyenlítődnek, ami arra vall, hogy az ok és célszerű látás az étellel közvetlen viszonylatban álló embernek a szemlélete.

Más lesz az az ismeret, amire akkor teszünk szert, amikor az anyag atomismerete alapján az energia útját követve, a világmindenség folyamatait belőlről fogjuk szemlélni. Ez leendő a *genezis* és így a szerves fejlődés ismerete . . .

8. Miben áll a fejlődés?

Válaszunk: A fejlődés előre-haladás.

Thomson háromféle fejlődésről beszél: 1. emberé, 2. állat és növényé, 3. az anyagé. Szerintünk a fejlődés egyetemes és előre-haladó. Kifejezik: a valamivé való válás, változás, átalakulás, alakulás, kialakulás, gyarapodás, szaporodás, gazda-

godás, sokasodás, létesülés, keletkezés, végbemenés, valósulás, megvalósulás, javulás, tökéletesülés, rendbejövés, helyreigazodás, szerveződés, társulás, egyéniesülés, nemesedés, növekedés, állandósulás, tovajutás, tisztulás, kristályosodás, születés, kikelés, emelkedés, kiteljesülés s más hasonló szavak.

A fejlődés *kozmoszus* tény s természetes valóraválás. De nemcsak tény, hanem az Orgánizmusnak alapvető törvénye . . . ; a fejlődés előhaladás, ami által a világmindenség szerves egésze, egységes léte és az abban való élet és érték meggyeljesedésbe. A fejlődés tehát a tökéletesedés igazi útja s minden létnek a célja. A fejlődés életforma is és létcél is tehát.

A bölcselettel kapcsolatban emlékezzünk meg a *vallás-, jog-, társadalom- és állambölcseletről!*

Vallás-bölcselet. *Stanley A Cook* (Encycl. Rel. Eth. 10. kötet, 662—693. l.) a vallásbölcselet kérdéseit is kimerítő tanulmányában részletesen és rendszeresen foglalkozik a *vallás* kérdéseivel.

I—IV. fejezetben megpróbálja az összes felmerülhető kérdéseket feltárni éppen úgy, mint rajta kívül annyi másan kísérletet tettek még hasonló céllal. Mi jelenleg csak utalunk e nagy munkára s munkamezőre — helyszűke miatt — de saját magunk tesszük meg a magunk megjegyzéseit a vallásbölcselet kérdéseivel kapcsolatban.

A *vallás* az ember olyan *élettényezőjének* tűnik fel, amely az ember egész életének minden más élettényezőjével közvetlen, vagy közvetett viszonyban van s a maga valóságában éppen úgy *fejlődni* kell, mint ahogyan az ember egész világa folyamatosan és állandóan fejlődik.

A vallás az embernek az istenéhez, vagy isteneihez való viszonyát fejezi ki. Az ember s istenfogalmi számtalan fejlődési fokon mehetnek keresztül.

A *fejlett lélek* ismerése és értékelése is fejlett s így a valóságot és az igazságot jobban megközelítő *életcsomópont* a világmindenség szervességében.

A vallásos lélek, aki a vallásos embert jelenti, a világmindenség *elméjéhez* és *szelleméhez* tartozik. Az egyetemes világszellem a világelmében éli meg az egyetemes élet tartalmát s ez a *világelme* magába foglalja az összes élő-lelkeket. Az élő-lelkek (a lélek csak élő lehet) az *egyének* világában valósulnak meg, de mint egyének, egyszersmind egyetemesek is. Viszont a világelme, amidőn a világ egyetemes szellemét éli meg, nemcsak egyetemes, hanem ugyanakkor egyéni is. Mivel lelkiéletünkben személyiségünk (a teljesen kifejlett emberi lélek) a legnagyobb értékünk s ennél nagyobb értéket a világ életé-

ben elképzelni sem tudunk — az ember szempontjából — : a világelmélet is személyiségnek képzeljük el belső lelki szükség-szerűségéből is. Igen, valódi és igazi személyiségnek, tökéletesnek és szentnek s éppen csak őt egyedül ilyennek.

Az ember személyisége csak megközelítheti az istenét, amint azt Jézus olyan tisztán látta és hirdette. (V. ö. Máthé ev. 5⁴⁸.)

A *vallástörténet* gazdag és változatos képei az élő-világ mindenfajta befolyása alatt jöhettek létre s ezekben multbani kifejlődésük eseményeit és képeit szemléljük. Vigyázzunk azonban arra, hogy az útvesztőkben el ne bolyongjunk s *kifejlődésünkről* meg ne feledkezzünk.

A vallás az embernek életében saját maga helyett van s nem egyebet pótol. Egyetemes és sajátos szükséglet és élettényező. Éppen olyan sajátos, mint pld. a bölcsélet, azzal a különbséggel, hogy a vallásos lélek előtt *ontológiának* tűnik fel az *axiológia* s valóságnak az igazság. A vallásos lélek *közvetlenül* lát s az eszményt alapvető fundamentumnak tartja. Van egy sajátos vallásos *hit*, ami a legnagyobb *bizonyosságot* szolgáltatja s a lélek eme hit segítségével a világelmébe mélyed el s ez elmét legfenségesebb pillanataiban legjobb barátjaként édes Atyjának köszönti és Hozzá imádkozik. (Miatyánk!)

A fétisizmus, animizmus, manaizmus, totemizmus, parentizmus, heroizmus — és keressék bármiben a vallás eredetét és lényegét — mind csak a vallásos élmények történetéhez tartozik s a lényeg mindig azon van, hogy az *embernek* van vallása. Azokat az erőket, hatalmakat, szellemeket, isteneket, vagy Istent, amelyek vagy amik minden vallásban a vallásos élet tényezőit alkotják, elvégre is egyetemes, egységes, egyetlenegy lényben, valóságban és igazságban ragadjuk meg s ez első és utolsó, az alfa és ómega: *Isten*.

A világ pedig, amely Benne van él és mozog, nem más, mint az, amiről azt mondjuk, hogy a valódi, az igazi *Orgánizmus*.

Nem egyoldalú természeti, fizikai, kémiai, élettani stb. orgánizmus, hanem teljesen szervezett világorgánizmus, amelyben nemcsak ontológiai, hanem axiológiai világunk is a maga legfejlettebb formájában jelentkezik. Az orgánizmus nekem eszménykép és cél; de Istennek fundamentum, kezdet és vég. Istenben minden tökéletes.

Igy láthatjuk, hogy amikor az asztronómia, geológia, archeológia, geographia, biológia, fizika, kémia, botánika, zoológia, anthropológia, filozófia, ethika, aesthetika, axiológia, kultúrhistoria stb. a maga saját körét betölti s tudomány-mivoltá-

ban hivatásának él; nem teszi nélkülözhetővé a vallást; mert a mi Atyánkhoz való gyermeki viszonyunk, aminek következtében egymásnak testvérei vagyunk, csakis a vallásos élet leg-tökéletesebb formájában: *az ember istenfiúságában* juthat sajátos és mivel sem pótolható élményhez, valósúláshoz.

Utoljára pedig utalnunk kell arra is, hogy a fejlett vallás a fejlett *erkölccsel* a legközvetlenebb viszonyban van s ezt fejezi ki az evangéliumi parancs: Szeresd az Istent és szeresd felebarátodat! A személyiséget vallás-erkölcsi jellemnek s egyénnek is szoktuk nevezni.

Jogbölcselet. A jog bölcseletével kapcsolatban említsük fel a hinduknál *Mánu-törvényeit*, Bab.-assziriából J. e. 2200 tájáról *Hammurabi-törvényeit*, Egyiptomból a *Halott-könyvét*, az Ószövetségből a *tíz szót* (Ex. 34¹⁰⁻²⁶, Ex. 20¹⁻¹⁷, Deut. 5⁶⁻²¹ stb.) A görög törvények s a római jogalkotás is nagyszabású adalékok a világ jogi-rendje kialakulásának a történetéhez.

A görög *δικαιοσύνη* ugyanaz, mint a latin *iustitia*, ami angolul *iustice* s magyarul igazságosságot jelent. Latinban ismeretes a *ius* és *lex*, vagyis a *jog* és a *törvény*. Angolban *right* és *law* fejezi ki ugyanazt. Magyarban a *ius* *juss* formát öltött (*jussom*, *jogom* van).

A jognak mindig megvan a maga *forrása*, a törvénynek az *alkotója*. A jog tárgya az élő-világ tényezőinek valamelyes viszonya s a törvény alkotója valamilyen minőségben *tényleg* mindig az ember.

A jog *meghatározása* s kifejlődése az emberi közösség kialakulásával kapcsolatban fokozatosan történt. A törvényeket is máskor mások más *céllal* hozhatták (v. ö. Solon törvényeit a drákói törvényekkel).

A jog lehet a közösségnek s az egyesnek a tulajdona és jelentése függ attól, hogy az egyén s a társadalom vagy állam minő viszonyban vannak egymással. Fontos, hogy a *földi élet*, amelyben élünk, milyen értéket képvisel a világ életében. Ha az *ég* a köz- és kiinduló pont, akkor a föld rendesen csak eszközi jelleggel bír s ez a rajta levő jogon is meglátszik. Más a japán, kíniai, buddhista jog, mint pld. az úgynevezett nyugati jogok. Ha a földi élet értékes, az a jogon is meglátszik.

A jog az élő világnak először is *az élethez való joga lehet*. Mikor legfejlettebb, *jó élethivatás* megélését teszi lehetővé. A jog azonban legfelsőbb fokon szervesen vonja maga után a hivatásos *kötelezettséget* is.

A jog kezdetben a *közösségnek* a joga (csorda, család, község, céh, törzs stb.) s az *egyes* joga később ötlük fel. (Ótest. Jeremiás, Ezékiel, Jób, Zsoltárok, J. e. 626—400.)

Mivel mi szerves Univerzumban élünk s mivel közösségi szervezett életet élünk, az élet minden hivatásos tényezőjének joga van a saját életét a lehető legjobban megélnie, s ez a joga, kötelessége, azaz hivatása is. A pusztá élet (létért való küzdelem) élethivatássá nemesül s így a legelőször jelentkező *életjog* olyan hivatássá nővi ki magát, hogy az egyesnek és a szerves közösségnek is egyaránt hivatásos kötelessége a jogot érvényre juttatni.

A jognak egyetemes jellege van s ugyanakkor az egyesre is vonatkozik, ami azt jelenti, hogy a jog a mi bölcseségünk szerint éppen olyan *kozmi*kus valóság, mint pld. a tudomány bármely törvényszerű megállapítása és kiterjed az *Orgánizmus*-nak minden alkotó elemére. A *jog forrása* az atomismeret birodalmában a jogi alanyak az a *hivatása*, amit a szerves világ fejlődése érdekében meg kell élnie.

Mind a jognak, mind a törvényalkotásnak egy a gyökere s ez a fejlődésre hivatott világmindenség: közösség és egyéni alkatelemében élő örök szerveződés, folytonos haladás, feltétlen tökéletesülés.

Igy a jogot a hivatásos kötelesség s a hivatást a legszen-
tebb jog szemüvegén vizsgáljuk s mindkettőt a fejlődő élet szükséges alkati feltételének fogjuk fel.

Társadalombölcselet. A szociológia vagy társadalomtudomány neve először *Comte* Ágoston „*Cours de philosophie positive*“ c. művében fordul elő s az ő felfogása volt, hogy ami a természet világában a *fizika*, ugyanaz lesz a társadalom fizikája, vagyis a szociológia a társadalom életében.

Spencer Herbert synthetikus filozófiája „a természettudományi világnézet első teljesen kiépített filozófiai rendszere.“ (V. ö. S. H. s. fil. kivonatát Bp. 1903. 751. l. Társad.-tud. Könyvtár I. k. V. l.)

Spencer szociológiai látása összetettebb és összefoglalóbb, mint a *Comte*-é, mert nála a fizika mellett az általános alapelven kívül a *biológia* és a *lélektan* alapelvei is tekintetbe vannak véve. Mint akik a *fejlődésnek* bizonyos jelentését magukévá tették, *kozmi*kus kitekintésre képesek s kellő módon értékelik a társadalmi nagy kérdéseket.

Nem célunk jelen írásban a szociológia összes kérdéseit tárgyalni; de fölemlítjük, hogy magyarban *Dr. Dienes Valéria* fordításában olvasható *Giddings: Principles of Sociology* c. műve, melyet a Társadalomtud. Könyvtár adott ki 1908-ban. Érdekes képet ad a *konkrét* és az *absztrakt* tudományokról.

A IV. és utolsó fejezet vége ez: A társadalom végső fogalma: A társadalom szerveződés az emberiség fejlesztésére.

A társadalom-bölcseletével kapcsolatos megjegyzéseink:

Nyilvánvaló, hogy az emberi társadalom egész élete szervesen illeszkedik bele általában az *élő lények* világába s csak azzal szoros összefüggésben, kontaktusban tanulmányozandó. Különben az absztrakció mezejére tévedünk, mint minden olyan esetben, amikor nem vesszük tekintetbe az egyetemes organizmus gazdag életének fogalmát és valóságát.

Az emberi társadalomnak magának is szerves egésznek kell lennie befelé s így ennek minden része, részlete és szerve a szerves egész szempontjából ítélendő meg. Minden ok, minden cél, minden adottság, minden érték, minden képesség, minden *energia* a maga helyén kell, hogy érvényesüljön s akkor a társadalom élete feladata megélésében fog jelentkezni az összes vonatkozó törvények teljes irányítása és segítő ereje mellett.

Az egész élet egységes, folyamatos, kialakuló, szerveződő s így emberi társadalmunkban az emberiség fejlődését s az ezzel együttjáró szerveződést, valamint az emberi — hivatás — megélést kell szemlélnünk. A csúcsról visszalátunk a hegy lábához, ahonnan elindult a növény s az állat élete, hogy évmilliók alatt a lélek, az elme, az intelligencia magaslatán járva... kibontakozó, csokrosodó fejlődésben az ember társadalmával meggazdagodva... további magaslatok elérésének hivatásos munkáját végezze. Főlebb, főlebb!

Az emberi fejlődő szerves társadalom az atom s a világ-mindenség nagy hálózatában a mai tényezők sajátos munkája mellett az ember-világának hivatásos élettevékenységében válik igazi valósággá. A szerves egységeiben élő egyetemes emberi életnek a kozmosz szolgálatát végző természetes kifejlődése mind a lét, mind az érték világát illetően. Az emberiség csakis tökéletes társadalmi közösségben élheti meg a maga nemében egyetlen hivatását.

Állambölcselet. Az állammal kapcsolatban mindig Platon: *Πολιτεια*-jára gondolunk, arra a görög város-államra, amely az ember formájára volt elképzelve s midőn a *bölcselet*, *bátorság*, *önmege tartóztatás* és *engedelmesség*, erénye létesült benne, a különböző emberek tevékenységének eredményeként... az egész állam erényeként jelentkezett a *δικαιοσυνη* is, vagyis az igazságosság.

Aristoteles államában az ember zoon politikon (politikai állat) volt s ezek a példák bizonyítják, hogy az állam mindig fontos tényező volt az ember életében.

A helyes szerveződés gondolata tulajdonképpen azt kíváná, hogy minden nép önmagában szerves egységet alkosson s minden más néppel megfelelő kölcsönös viszonyban éljen. Így kellene kialakulniok a társadalmaknak s ezekkel a népi társadal-

makkal együtt az államoknak is. A társadalom és az állam megfelelőbb viszonyban kellene, hogy egymással álljon, mint a valóságban, a még mindig elég fejletlen életben tényleg áll.

Az állam jelenleg tulajdonképpen nem egyéb, „mint a politikai élet legfőbb szervezete, s a politikai élet pedig a társadalmi életnek az a része, amelyik az ember különböző érdekeinek rendbehozatalával foglalkozik.” (C. Delisle Burns: State. Encycl. Rel. Eth. 11. köt. 814. l.)

Az állam azonban egy élő szervezet, amely kifelé védő- és támadóként (!) jelentkezik addig, amíg befelé népének bizonyos életet biztosít. Az állam szervezett életegység. A népek államok formájában élnek és hatnak. Csak úgy létezhetnek, ha jók, képesek arra, hogy népeik életérdekét munkálják, előmozdítsák. Államok keletkeznek, munkálkodnak s hanyatlanak le s ebben a történeti életben az emberiség formálódása lassan afelé halad, hogy egyszer majd a külső formája is teljesen megfelelő legyen belső tartalmának és hivatásának.

Mint hogy az állam nemcsak közigazgat, törvényt alkot, bíraskodik s egyéb teendőket végez (nevel, gyógyít stb.), hanem népe megélhetésének minden kérdése tulajdonképeni feladata, idővel az államok annyira szaporodnak és terjednek, hogy kérdésessé válik a világ összes értékeinek, nyersanyagának, energiaforrásának a helyes elosztása azért, hogy minden nép és állam élete feltételeit megszerezhesse.

Az államnak nyilvánvalóan az a feladata, hogy munkájával az egyetemes emberi életet s értékeket egyetemesen és sajátosan szolgálja. Eszerint a világ államainak egymással olyan kölcsönös viszonyban és barátságban kell élniök, amely baráti élet a maga helyén *a legfőbb emberi hivatás megélését* teszi lehetővé.

Az egyetemes emberi élet szerves formálása érdekében meg kell találni azt az életformát, amelyik az egyes részeknek a legjobban megfelel s minden népet a saját államában oda kell segíteni, hogy az egész emberinemen belől továbbfejlődését szolgálhassa. Az államnak tehát bele kell taglalódnia a világ *szerves* életébe s oda kell hatnia, hogy a legnagyobb energiát fejthesse ki s a legtöbb értéket valósíthassa meg az egyetemes közösség s a maga érdekében. Hadd jusson hozzá mindenki az őt megillető kultúrállamhoz, ahol minden egyes a maga igazi helyén a közösség fejlődése érdekében a lehető legigazabb személyiségi életet élheti meg.

Az államok köztársasága éppen úgy kell, hogy megvalósuljon, mint az igazságok és tudományok nagy birodalma fel tárul az emberi elme odaadó működése révén. A folyton fej-

lódó életnek mindig megfelelő életformára van szüksége s a csokrosodó fejlődés az állam fejlődését és jobbúlását is kell, hogy eszközölje.

Amint az *egyén személyiséggé válik* s isteni célgondolatként éli meg hivatását testvérei közepette az Isten-országában, az *államnak* is hivatása magaslatára kell emelkednie, olyan világ-életerőt kell önmagában megvalósítania, amely az egyetemes életnek szerves alkotó-eleme s az emberiségnek egyik tartó oszlopa. Az államnak tehát az emberiség nagy egészén belől meg van a maga sajátos feladata s e feladat megélésének eredménye az az értéktermelés, amit a nép kultúrtevékenykedése révén eszközöl. Az állam a világ fejlődésének erőkifejtő, szervező, öntudatos eszköze.

Az államok szerves közössége az emberiség fejlődésének alkati és lényegbeli feltétele, ahol is mindenik és bármelyik a maga benső jelentésének és tartalmának megfelelően úgy kell, hogy hivatását megélje, hogy e hivatásos élet által létesüljön a legmegfelelőbb egyetemes emberi fejlődés. Az állam s a birodalom nem öncél, hanem az embertestvériségnek a lassú és fokozatos kialakító szerve.

A világ egy nagy nevelési alkalom.

A nevelés kérdése. A *nevelés* összes kérdéseivel kapcsolatban utalunk Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya I—II. k. c. munkára s minden további nélkül a következőket jegyezzük meg:

Herbart megvalósította a *tudományos paedagógiát* s ezt az által eszközölte, hogy a nevelést elvileg és *elméletileg a lélektanra* fektette és a célt az *erkölcstanból* vette.

Dr. Schneller István személyiség paedagógikájában (XX. sz. eleje) értékelméleti alapozást adott a nevelésnek s az *Én* kifejlődésével kapcsolatban a *lelki fejlődést a cél* szolgálatába próbálta szervesen beállítani. Itt említett két kötetes munkámban saját magam építettem fel a *célnak* az egész szerves kérdését s mutattam rá kifejezetten arra, hogy a nevelési célt nem az *erkölcstanból*, hanem az *értékelméletből* kell vennünk.

A *kísérleti paedagógia* egy korszerű törekvéstről tett tanúbizonyságot; de mégis a modern *fiziológia* bizonyult olyannak, amelyik azt követelheti, hogy a nevelés alapját ezután a *fiziológia* ismerete mellett határozzák meg.

A modern *atomismeret* s ezzel kapcsolatban az *energia* elektromágneses tulajdonsága az ember szervezetét fontosabbnak tüntette fel, mint eddig gondolta a tudomány s ennek következtében az egész nevelés kérdésénél a lélek és a test eddigi megkülönböztetése s eddigi ismerete már nem elegendő a további tudományos nevelési eljárásokhoz.

A *nevelés* egyetemes kérdés s alapos és célszerű beállításhoz egyetemes alapvető ismeretre van szükség éppen azon tények miatt, amelyeket az ember fejlődésével kapcsolatban előtártunk.

A nevelés kérdése — mondhatnók — *kozmosz* kérdés, amire itt mi csak rámutatunk, de az azzal való további tudományos foglalkozás olyan sajátos ügy, amit itt helyszűke miatt nem tárgyalhatunk.

Az orvoslás kérdése. Szerencsésen utalhatunk *Dr. Mayer Ferenc Kolos*: Az orvostudomány története (Bp. 1927. 8° XII. + 286. l.) című művére, ami elég jó bevezető ahhoz, hogy az orvoslás kérdését szintén történeti szempontból is áttekinthessük.

Ahhoz, hogy a *betegséget* a maga lényegében megismerhessük, az *egészséges szervezetet* kell a maga vatóságában ismerünk. Ennek a szervezetnek a létrehozása, fenntartása, fejlesztése — hogy így hivatásának megfelelhessen — a legsürgősebb feladata a mai embernek.

A baj (betegség) kiküszöbölése mindig feladata lesz az orvosi tudománynak s ennek eszközlése mindinkább odairányul, hogy a szervezet természetes élete lehessen az eredmény. Mikor pl. *Dr. Sós József* (Magyar néptáplálkozásban 11. l.)¹ megállapítja, hogy az újkori orvostudománynak három fejlődési irányára mutathatunk rá: 1. *bakteriológiai*, 2. *belső elválasztásos*, 3. és *táplálkozási*, akkor itt már tudatosan jelenlevőnek látszik az általunk említett alapvető felfogás.

Egyebek mellett a *táplálkozás* kérdése az egyik legfőbb tényező s ennek alapos feltárása és megoldása az egyoldalú és túlhajtott orvoslás mezejéről az ember-fejlesztés terére viszi át a kérdések lényegét.

A *betegség-megelőzés* csak félúton való járás; ezt úgy kell eszközölni, hogy a szervezet egészséges legyen s fejlődjék ill. a betegségek mindinkább elveszítsék talajukat veszedelmes lábuk alól.

A *betegséget* különben úgy is felfoghatjuk, mint a fejlődés egyik tényezőjét; a parazitáknak is megvan a maguk kultúr-hivatása. Ezek az egyetemes fejlődés impulzust-adó eszközei.

* * *

Amit a *kristályok* életének tanulmányozása mutatott, hogy a lét tendenciája a legkisebb energiával a legnagyobb eredményt elérni, ez a világegyetem nagy életének is alapvető

¹ V. ö. Tangl Harald; A táplálkozás. Bp. 8° 299. l.

törvénye a maga szervességében s szervei atomjaiban is. Ez a fejlődésnek gyökérfogalma s ennek minden vonalon létesülnie is kell, amint Dr. Láng Sándor: *Munkaélettanában* is lépten-nyomon figyelmeztetve vagyunk erre.

A szív s az idegrendszer, az élővilág eme két mesteri alkotása is feltétlenül emellett tanuskodik. A rádióaktivitás az élet természetes fejlődésének egyik eleme s a tudományos atomismeret is a fejlődés szolgálatába szegődik, mert az annak a magasabbrendű hivatása.

TARTALOM:

Előszó 3

I. Előismeretek:

1. A ma jelentkezett probléma	4
2. Mi a világkép és a világnézet?	5
3. A világegyetem	6
4. Az Orgánizmus megismerése	6
5. Hogyan szereshető egyetemes ismeret?	7
6. A tudományok beosztása	8
7. Az atom ismerete	9

II. Tudományok:

1. Asztronómia	12
2. Geológia	15
3. Archeológia	19
4. Geográfia	23
5. Fizika	28
6. Kémia	34
7. Általános élettan	40
8. Növénytan	46
9. Állattan	52
10. Embertan	58—

Javítandó: 33. l. alúlról a 11. sorban; fennállanának, 45. l. felúlról a 2. sorban; idek. 82. l. felúlról a 7. sorban; tryptophan, alúlról a 4. sorban; ptyalin. 83. l. felúlról a 13. sorban; galaktoséra s a 20. sorban; enzyment. 94. l. alúlról az 5. sorban; neolamarckizmus.

Nagy hálával tartozom a nyomdának a pontos és lelkiismeretes munkáért, s *Dr. Kovács Lajos* kedves tanártársamnak is, aki szívesen segített a revízió végzésében.